

TANGL BALÁZS

Katonás nevelés és a militarizmus kérdése a dualizmus-kori Magyarországon

Miközben a két világháború közötti katonai előképzés, mindenekelőtt a leventeintézmény története jól ismert a magyar történetíráson belül, s arról már számos könyv és tanulmány született, dualizmus kori előzményei többnyire elkerülték a kutatók figyelmét.¹ E probléma általában a leventemozgalommal foglalkozó, valamint a testnevelés- és sporttörténeti munkákban kapott egy-egy rövid fejezetet vagy néhány oldalt, miközben önálló témaként egyedül P. Miklós Tamás foglalkozott a kérdéssel.²

A 19. századi Európában, különösen annak második felében, a tömeghadseregek elterjedését követően az iskolai és az iskolán kívüli testi nevelés egyik célját a katonai szolgálatra való előkészítésben látták, s e funkcióját (függetlenül a hadsereg körül folyó közjogi természetű vitáktól) alapvetően Magyarországon sem kérdőjelezte meg senki. A vita sokkal inkább arról folyt, hogy ez a gyakorlatban pontosan milyen módon történjék, és a katonaságnak milyen szerepet kell játszania abban. A kérdésben a századforduló időszaka hozott fordulópontot, amikor az európai társadalmak fokozódó militarizálódása, az erősödő fegyverkezési verseny, valamint a korabeli háborúk (mindenekelőtt a második búr és az orosz-japán háború) tapasztalatai eredményeképpen szinte valamennyi országban kiépült a kato-

¹ Tornay Károly: *A leventeintézmény története*. Budapest, 1935.; Köte Sándor: *A leventeintézmény megszervezése és jellege*. Pedagógiai Szemle, 10. évf. (1960) 3. sz. 221–232.; T. Varga György: *Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon 1919–1938*. Hazafiság–Honvédelem, 5. évf. (1973) 2. sz. 155–200.; Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi*. Budapest, 1976.; Szabó János: *A leventeintézmény szervezeti fejlődése (1921–1944)*. Ifjúsági Szemle, 9. évf. (1988) 3. sz. 103–112.; Szabó János: *A leventeintézmény és társadalmi környezete*. Hadtörténelmi Közlemények, 102. évf. (1989) 4. sz. 495–520.; Szabó János: *Hétköznapi és ünnepek a leventeintézményekben*. Ifjúsági Szemle, 8. évf. (1989) 3. sz. 65–76.; Varga József: *A leventemozgalom a katonai előképzés és a nemzetnevelés szolgálatában*. Új Pedagógiai Szemle, 2. évf. (1992) 10. sz. 16–26.; Juhász Balázs: *Olasz és magyar ifjúsági szervezetek a háború szolgálatában: a „balilla” és a „levente”*. Hadtudományi Szemle, 5. évf. (2012) 1. sz. 236–256.

² Tornay: *A leventeintézmény története*, 41–43.; T. Varga: *Katonai előképzés*, 155–158.; Gergely–Kiss: *Horthy leventéi*, 11–18.; Kun László: *A Habsburg önkényuralom és a kiegyezés időszakának testkultúrája*. In: Földes Éva – Kun László – Kutassi László (szerk.): *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, 1977. 175–185.; Szabó Lajos: *A középiskolai testnevelés a polgári Magyarországon*. Budapest, 1996. 11–15., 38., 45–49.; P. Miklós Tamás: *Adalékok a század eleji magyar katonai előképzés történetéhez 1900–1918*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 4. sz. 98–111.; P. Miklós Tamás: *„Állami” ifjúsági egyesületek a század eleji Magyarországon*. Iskola-kultúra, 8. évf. (1998) 6–7. sz. 116–124.; P. Miklós Tamás: *A magyar gyermek és ifjúsági szervezetek a dualizmus-kori Magyarországon (1867–1918)*. Neveléstörténet, 2. évf. (2005) 1–2. sz. 23–48.

nai előképzés valamilyen formája, ami alól Magyarország sem képezett kivételt.³ Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, ennek alapját a Szemere Miklós tevékenysége nyomán kibontakozó ifjúsági katonai céllövőmozgalom jelentette, melyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium (VKM) engedélyével hamar felkarolt a honvédelmi minisztérium (HM). Az első sorban a középfokú oktatási intézményekben terjedő, alapvetően városi jelenségnek számító céllövészetet a HM azonban csak kezdeti lépésnek tekintette, s hosszú távon a katonai előképzés komplett rendszerét szerették volna bevezetni, mely nemcsak a társadalom egy szűk körére, hanem az egész ifjúságra kiterjed, s azt nem pusztán céllövészeti, hanem teljes körű testi, szellemi és erkölcsi előkészítésben részesíti. Ennek megvalósítása azonban elválaszthatatlanul összefonódott az iskolai és iskolán kívüli testi nevelés kérdésével, melynek gyökeres reformja szintén ebben az időszakban került a figyelem középpontjába.

A fentieknek megfelelően jelen tanulmány a katonai előképzés dualizmus-kori kérdését vizsgálja az iskolai és iskolán kívüli testi nevelés szemszögéből, kitérve a kérdésben zajló szakmai és társadalmi vitákra is. Ezek alapján a tanulmány végén szeretnék kitérni a magyar társadalom militarizálódásának problémájára is. Mivel azonban Magyarországon lényegében nem létezik militarizmuskutató, pusztán néhány óvatos következtetést engedhetünk meg, anélkül, hogy a kérdés részletesebb vizsgálatába kezdenénk. Ennek során alapvetően Emilio Willems munkásságára támaszkodunk, aki a militarizmust összetett kulturális jelenségként (*Kulturkomplex*), egymással szorosan összefüggő elemek halmazaként értelmezte. Willems három tényezőt említ, melyek egy társadalom militarizálódásának fokára utalnak. Az első olyan struktúrák megléte, melyek a fegyveres erők terjedését segítik elő, vagy olyan célokat jelölnek ki, melyeket csak fegyverrel lehet elérni. A második olyan ideológiai rendszerek jelenléte a társadalomban, melyek a háborút történeti szükségszerűségnek gondolják, s a háborúra való felkészülést prioritásként kezelik. Végül pedig a katonai értékek, ideálok és viselkedési minták terjedése a társadalmon belül.⁴

Kísérletek a katonai előképzés megteremtésére a kiegyezést követő években

Már az elemi oktatásról szóló 1848-as törvényjavaslat 9. paragrafusa is hangsúlyozta az iskolai testi nevelés azon célját, hogy az ifjúságot előkészítse a katonai szolgálatra, hiszen a testi nevelést a hadi szolgálatra tekintettel tervezte bevezetni. Ez a felfogás húsz évvel később sem változott, s az Eötvös-féle népiskolai törvény az elemi iskolák és a felsőbb népiskolák számára a testgyakorlatot a katonai gyakorlatokra való tekintettel rendelte el, a polgári iskolák számára pedig emellé felvették a fegyvergyakorlatokat is. A rendelkezést azonban a gyakorlatba soha nem ültették át, mivel sem infrastruktúra, sem pedig megfelelően képzett tanszemélyzet nem állt rendelkezésre (a tanítóképzők diákjainak katonai szempontú testi neveléséről nem is szólt a törvény), ráadásul a tanterv sem részletezte a megvalósítás pontos módját.⁵

A népiskolai törvény rendelkezéseit volt hivatva kiegészíteni, abba életet lehelni, illetve a katonai előképzést (legalábbis formailag) teljessé tenni a VKM és a HM által 1873-ban közösen benyújtott, a „Tanuló ifjúság katonai és fegyvergyakorlatairól” szóló törvényjavaslat. Ennek értelmében minden közép-, felső nép-, polgári, szak- és magániskola, valamint

³ A katonai szolgálatra való előképzés európai történetével sajnos jelen tanulmány keretei között nem tudunk foglalkozni. Részletesebben lásd: Miklóssy István: *Az ifjúság előkészítése a katonai szolgálatra külföldön*. Budapest, 1918.

⁴ Willems, Emilio: *Der preußisch-deutsche Militarismus. Ein Kulturkomplex im sozialen Wandel*. Cologne, 1984. 14–16.

⁵ Bély Miklós: *A gimnáziumi testnevelés múltja*. Budapest, 1940. 132–133.

tanítóképző tizenöt és húsz év közötti diákja számára kötelezővé vált volna a katonai és fegyvergyakorlat, évente legalább hat hónapon át heti két órában. Annak érdekében, hogy a törvény ezúttal a gyakorlatban is megvalósuljon, a végrehajtást a honvédség feladatává tették volna, s a katonai képzés idejére a diákságot szakaszokba, illetve századokba szervezve, a honvédszászlóalj-parancsnokok felügyelete alá helyezve lényegében kiemelték volna az iskolákból. Az oktatókat a VKM nevezte volna ki, de csak a HM által kijelölt aktív vagy szabadságolt tisztek és altisztek közül. Emellett a diákoknak minden év végén vizsgáznuk is kellett volna az illetékes zászlóaljparancsnok előtt, aminek eredménye a bizonyítványba is bekerül.⁶

A törvényjavaslat a tanári szakmából vegyes érzéseket váltott ki, s bár akadtak támogatói is,⁷ összességében ellenezték az elfogadását. Az Országos Középtanodai Tanáregylet 1873. évi augusztusi közgyűlésén határozottan kiállt a tervezet ellen, azt „fölsőlegesnek, sőt károsnak” minősítve. A kritikák elsősorban a honvédség széles jogkörei ellen irányultak, hiszen az tulajdonképpen párhuzamos intézményt hozott volna létre, mely szerintük nemcsak az iskolai oktatás minőségét, de a tanári tekintélyt és a diákok magatartását is veszélyeztette.⁸ Emellett kifogásolták a tisztek és altisztek pedagógiai képzetlenségét, valamint a túlzott követelményeket, melyek révén kész „hadapródokat” neveltek volna a fiatalokból. A Tanáregylet azonban azt is kiemelte, hogy méltányolja a tervezet „hazafias intencióit” és „magasztos célját”, s a középiskola „igen is közreműködhet abban, hogy az ifjúság szelleme, felfogása és ereje a hadsereg részére előkészíttessék”, de véleményük szerint ezt el lehetett érni pusztán a tornán⁹ keresztül is. Ugyanakkor számolva azon eshetőséggel, hogy a kormány ragaszkodni fog a törvényjavaslathoz, a Tanáregylet módosító javaslatokat téve leg-

---

⁶ Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 6. köt. Budapest, 1873. 406. sz. 342–344.

⁷ Weber Rudolf, a pesti evangélikus gimnázium tanára nemzetközi (mindenekelőtt svájci) példákra hivatkozva támogatta a javaslatot, emlékeztetve rá, hogy ez a korábbi törvényeknek csak a kiegészítése, s az azokban foglaltak sikertelenségét akarja orvosolni. Weber Rudolf: *A tanuló ifjúság fegyvergyakorlatai*. Magyar Tanügy, 2. évf. (1873) 7. sz. 395–401.

⁸ A tanári szakma előtt negatív példaként állt az ezekben az években Budapesten népszerű Ifjúsági Véderő (*Jugendwehr*). A Franz Heimerle volt cs. kir. tiszt által működtetett fizetős magánintézményben a tizenegy év feletti fiatalok kaptak katonai előképzést (céllovész, vívás, katonai gyakorlatok) heti három órában. A tanárok azonban a részt vevő diákoknál sok esetben romló tanulmányi és magatartásbeli eredményeket figyeltek meg. Az Ifjúsági Véderőre lásd: Móricz Pál: *A magyar királyi honvéd, 1868–1918*. Budapest, 1928. 106–111.; Volf György: *Az ifjúsági véderő*. Magyar Tanügy, 1. évf. (1872) 5. sz. 233–239.; Volf György: *Az ifjúsági véderő viszonya az iskolához*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, 6. évf. (1872/1873) 1–11.; *Egyleti élet*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, 6. évf. (1872/1873) 37–38.; *Egyleti élet*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, 7. évf. (1873/1874) 33.

⁹ A dualizmus-kori iskolai testnevelés tulajdonképpen tornatanítást jelentett. Mivel nem létezett speciális tornatanárképző intézet, ezért a kormány 1868-ban a Nemzeti Torna Egylettel (NTE) átlapodott meg féléves tanfolyamok szervezésében. Emellett 1881-ig még számos vidéki város tornaegeteiben is indultak hasonló tanfolyamok, ettől kezdve azonban már az NTE privilégiuma volt a képzés, pontosan meghatározott szabályzat és tanrend szerint, a VKM ellenőrzése alatt. Magyar György: *A Magyarországi Tornatanítók Egyletének dualizmus kori története (1881–1918)*. Budapest, 1992. 13–15.

alább azt el akarta érni, hogy a honvédség jogköreit korlátozzák, és az iskoláknak nagyobb beleszólást engedjenek.¹⁰

A fentiekhez nagyon hasonló kritikák fogalmazódtak meg a tornatanárok részéről is, melyeket Matolay Etele *A Hon* című lap 1873. júniusi számában megjelent cikkében foglalt össze. Ő szintén a törvényjavaslat elvetése mellett emelt szót. A szakmai érveken túl a tornatanárokat egyébként erős egzisztenciális okok is motiválták, mivel féltették megélhetésüket a tisztektől és az altisztoktól.¹¹

Úgy tűnik, hogy a tiltakozások kellő hatást értek el, mivel a képviselőház tanügyi bizottsága a fent ismertetett kritikák közül többet is magáévá tett, így bár a törvényjavaslat célját és annak szellemét elviekben támogatta, végső soron nem javasolta elfogadásra a képviselőháznak. Ehelyett célszerűbbnek tartották, ha a katonai oktatást az iskola keretében végzik, ezért annak a középiskolai törvénytervezetbe való beépítését s az iskolai testi nevelés részeként való bevezetését ajánlották.¹² Vagyis a tanügyi bizottság csak részben osztotta a tanárok és tornatanárok véleményét, mivel önmagában a tornát, illetve annak bizonyos fokú harmonizálását a katonai igényekkel nem tartotta kielégítőnek. Ennek megfelelően az ifjúság katonai és fegyvergyakorlatai bekerültek az 1875-ös középiskolai törvénytervezetbe, amiről a 23. paragrafus rendelkezett. Eszerint az ötödik osztálytól vált volna kötelezővé a katonai oktatás, heti legalább egy órában (a testgyakorlati órák harmadát szánva rá), melyre év végén a diákok külön osztályzatot kaptak volna. Az oktatás azonban itt már teljesen az iskola felügyelete alatt zajlott volna, s az oktatókat is a tanárok közül választotta volna ki a VKM, igaz, a HM beleegyezésével.¹³

Az 1875-ös középiskolai törvényjavaslat katonai gyakorlatokról szóló része szó szerint átkerült az 1881-es tervezet 29. paragrafusába.¹⁴ A középiskolai törvény újbóli napirendre kerülésével viszont ismét fellángoltak a kérdéssel kapcsolatos viták. A támogatók közül Felméri Lajos kolozsvári egyetemi tanár a rövid életű *Középiskolai Szemlében* megjelent terjedelmes cikkében állt ki a törvényjavaslat mellett. Szerinte a fiatalok katonai szolgálatra való előkészítése nemcsak szükséges, hanem kötelesség is, mivel „az általános hadkötelezettség elve azt jelenti, hogy a hadsereg maga a nemzet, s hogy ha a nemzeti jellemben fel nem találjuk a katonai tulajdonságokat, a hadsereg is híjával lesz azoknak”.¹⁵ Az iskola azonban, vélte, a tizenöt és húsz év közötti fiatalok testi nevelését elhanyagolja, annak ellenére, hogy ez a kor meghatározó erkölcsi és fizikai fejlődésükben. Ennek káros eredményeit, vagyis az ifjúság „elzüllését” és „fizikai elsatnyulását” az egyre rosszabb sorozási statisztikák bizonyítják. Felméri magát az iskolai testi nevelést katonai gyakorlatok nélkül értelmetlennek tartotta, mivel szerinte az utóbbi adja bele a lelket, a hazaszeretetet. A katonai alapokon nyugvó hazafias nevelés pedig egyrészt alapját képezheti az önálló magyar tisztikarnak, ezzel segítve lebontani a hadsereg és a nemzet közötti válaszfalakat, másrészt

¹⁰ *Az egyesület választmányának a tanuló ifjúság katonai és fegyvergyakorlatairól szóló törvényjavaslatot illető irata a képviselőházhoz.* Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, 7. évf. (1873/1874) 195–198.

¹¹ Matolay Etele: *Az ifjúság katonai és fegyvergyakorlatai.* A Hon, 11. évf. (1873) 136. sz. 1–2.

¹² *Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* 12. köt. Buda, 1874. 575. sz. 28–30.

¹³ *Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* 12. köt. Buda, 1874. 574. sz. 18.

¹⁴ *Az 1881. évi szeptember hó 24-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* 1. köt. Budapest, 1881. 8. sz. 44.

¹⁵ Felméri Lajos: *A középiskolai nevelés és a katonai gyakorlatok.* Középiskolai Szemle, 1. évf. (1882) 8. sz. 518.

„tönkre tehetné a hazánkban különböző nemzetiségű polgárai által újabb időben mesterségesen támasztott és táplált törekvéseket”.¹⁶ Végül pedig Felméri úgy vélekedett, hogy a katonásabb szellemű nevelés jó hatással lenne a tanulmányokra is.

Hasonló megfontolásokból indult ki a *Pesti Napló* egyik cikke is. Az ismeretlen szerző mindenekelőtt a magyar tisztikar megteremtését, a katonai szolgálat két évre való leszállítását s a hazafias szellem ápolását látta a törvényjavaslatban, melynek eredményeképpen „pánszlávok, dáció-románok a magyar nemzeti szín lobogó alatt nem nevelkedhetnének”.¹⁷ Ennek érdekében a szerző egyébként egyenesen középiskolai és népiskolai zászlóaljok bevezetését látta kívánatosnak.

A támogató cikkekre Ferenczy József fehértemplomi állami főgimnáziumi tanár reagált, aki a törvénytervezet vonatkozó paragrafusát az iskola militarizálásától tartva teljesen elvetette. Érvei jórészt megegyeztek a Tanáregylet fent már ismertetett, tíz évvel korábbi indokaival (polgári iskolának nem célja a katonai nevelés, pedagógiailag megkérdőjelezhető), s ő is úgy látta, a torna teljesen elegendő az előképzésre.¹⁸

A kritikai hangokat tovább erősítette a Matolay Etele vezetésével frissen megalakult Magyarországi Tornatanítók Egylete (MOTTE), mely 1882 januárjában egy a képviselőháznak benyújtott feliratban tiltakozott a törvénytervezet ellen. Az egylet érvelése szerint a katonai és fegyvergyakorlatok egyrészt nem képezik az iskolai nevelés részét, másrészt gyakorlati szempontból teljesen céltalanok és feleslegesek, ráadásul a nehéz katonai fegyverek viselése és az egyoldalú, kimerítő testgyakorlatok egyenesen károsak a fiatalok egészségére. A többi kritikushoz hasonlóan azonban ők sem az előképzés szükségességét vitatták, hanem annak módszerét. A tornatanárok pedig (aligha meglepő módon) erre tökéletesen elegendőnek minősítették a tornát.¹⁹

A tiltakozások ezúttal is megtették hatásukat. Az elfogadott 1883. évi XXX. törvény-cikkből a vonatkozó paragrafus teljes egészében kimaradt, s ezzel a kérdés hosszú időre lekerült a napirendről. Igaz, a testgyakorlatot a középiskolákban is a katonai gyakorlatokra való tekintettel rendelték el, s az 1879-es gimnáziumi és az 1884-es reáliskolai tantervbe is bekerültek a katonai rendgyakorlatok a torna részeként, melyeket elvben a gyalogsági gyakorlati szabályzat szerint kellett volna oktatni, ezek azonban a népiskolai törvény paragrafusaihoz hasonlóan halva született rendelkezéseknek bizonyultak.²⁰

Az iskolai és iskolán kívüli testi nevelés reformja és a katonás nevelés kérdése a századfordulós Magyarországon

Az iskolai és iskolán kívüli testi nevelés reformjának részletes bemutatására itt aligha vállalkozhatunk, éppen ezért csak a témánk szempontjából releváns részeket emeljük ki. Noha szakmai körökben a kérdés már az 1880-as évek közepétől állandóan napirenden volt, politikai szinten az első lépést Berzeviczy Albert VKM államtitkár tette meg, amikor kezdeményezésére 1890 márciusában az Országos Közegészségügyi Egyesület szervezésében a sport különböző területeiről érkező szakemberek részletesen megvitatták az ifjúság testi nevelésének magyarországi helyzetét. Ennek keretében felmerült a céllövészet és a katonai gya-

¹⁶ Felméri: *A középiskolai nevelés*, 530.

¹⁷ *Budapest, július 25.* Pesti Napló, 33. évf. (1882) 204. sz. 1.

¹⁸ Ferenczy József: *Az iskolai zászlóaljokról.* Az Országos Középtanodai Tanáregyesület Közlönye, 16. évf. (1882/1883) 134–140.

¹⁹ A felirat szövegét közli: Magyar: *A Magyarországi Tornatanítók*, 70. melléklet.

²⁰ Szabó: *A középiskolai testnevelés*, 14–17.

korlatok problémája is, melyeket azonban, noha akadt támogatójuk is, a résztvevők összességében elvetettek.²¹ Hasonló következtetésre jutott az 1898-ban tartott II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus is, mely Andor Tivadar előadó határozati javaslatát elfogadva kimondta, hogy a katonaságnak csupán közvetett szerepe lehet az iskolai testi nevelésben, s ismét megerősítette azon korábbi álláspontot, miszerint a katonai szolgálatra való előkészítésre bőven elegendő a tornaoktatás.²²

A testnevelési reformban igazán jelentős előrelépések csak a századfordulót követő években történtek, ekkor azonban már éreztették hatásukat a magyar társadalomnak a katonaság neveléséhez fűződő viszonyában beállt változások is. Ennek egyértelmű jele a Szemere Miklós tevékenysége nyomán 1903-ban útnak induló ifjúsági katonai céllövőmozgalom, melyet csakhamar felkarolt a honvédség is. A kezdeti lépéseket követően a VKM 1906-ban kísérleti jelleggel még csak néhány, majd 1908-ban bármely iskola és egyesület számára engedélyezte, hogy a tizenöt és huszonegy év közötti fiatalok számára önkéntes alapon céllövőtanfolyamokat szervezzenek a HM támogatásával. A főleg városokban terjedő mozgalom népszerűségét jelzi, hogy 1914-ben már a középiskolák több mint 70%-a, a tanítóképzők közel fele, a felső-kereskedelmi iskolák negyede, valamint számos sport- és ifjúsági egyesület indított (összesen 452) tanfolyamot, több mint 21 000 résztvevővel.²³ Szintén jelzésértékű, hogy ezzel egy időben számos civil kezdeményezés is lábra kapott, melyek a fiatalok katonai szolgálatra való előképzését és katonaság szellemű nevelését tűzték ki célul, így például a Kecskemétről útnak induló s főleg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében terjedő népiskolai zászlóaljok,²⁴ a Karafiáth Jenő-féle egyetemi zászlóaljok,²⁵ illetve a báró Nyáry Albert által megálmodott Nemzeti Phalanx.²⁶ Igaz, ezeket különböző okok miatt a honvédség nem támogatta, így a népiskolai zászlóaljok kivételével valamennyi rövid időn belül elhalt.

A fenti folyamatokat érzékelte a kormányzat is. A Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1904 októberében benyújtott népiskolai törvényjavaslat indoklása (igaz, némileg túlzóan) a következőképpen fogalmazott: „Ezen nemzeti feladat megoldásának sürgős szükségességét legjobban tükrözi vissza a közvélemény, mely úgy a sajtó, mint az egyes egyletek, társulatok és iskolák útján mindinkább parancsolólag követeli, hogy a kormány e téren is a cselekvés terére lépjen”.²⁷ Éppen ezért Berzeviczy az Eötvös-féle tör-

²¹ Dollinger Gyula – Suppan Vilmos: *Az ifjúság testi neveléséről. Két jelentés.* Budapest, 1891. 34–36., 135–139.

²² Nagy László – Beke Manó – Kovács János – Hajós Mihály (szerk.): *A II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója.* 1. köt. 1. rész. Budapest, 1898. 509–515.

²³ Részletesebben lásd: Tangl Balázs: *Katonai céllövészeti és katonaság nevelés a századfordulós Magyarországon iskolákban,* a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület sárospataki konferenciáján 2015. augusztus 26-án, azonos címen elhangzott előadás alapján. Megjelenés előtt.

²⁴ *Az iskolai zászlóaljok szervezése. Kidolgozta: A kecskeméti közs. tanítótestület szervező bizottsága Máry Gyula 38. gyalogezredbeli hadnagy közreműködésével.* Kecskemét, 1907.; Petri Mór: *Közoktatásügy.* In: Sziklay János – Borovszky Samu (főszerk.): *Magyarország vármegyéi és városai.* Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. 2. köt. Budapest, 1911. 230–231.

²⁵ *Az egyetemi ifjúság mozgalma: egyetemi zászlóaljok szervezése.* Budapest, é. n.; Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918.* Budapest, 2015. 320–322.

²⁶ *Vármegyéik és a nemzeti Phalanx.* Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtár. D.6714; Nyáry Albert báró: *Az első magyar cserkészmozgalom.* A Cél, 5. évf. (1914) 3. sz. 235–240.

²⁷ *Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházi irományai.* 35. köt. Budapest, 1904. 680. sz. 437.

vényhez képest a katonai gyakorlatokat és a céllovészetet felvette volna a tanítóképzők tananyagába is; így a tanítók már az elemi iskolákban kezükbe vehették volna az ifjúság katonai képzését, ezzel életet lehelve a korábbi rendelkezésekbe. Ehhez az oktatókat, valamint a felszerelést a honvédség biztosította volna, a tantervet pedig a VKM és a HM közösen dolgozta volna ki. Mindez azonban a kezdő lépés lett volna csupán, „egy láncszeme azon reformsorozatnak, melyet a kormány [...] az ifjúság nevelése terén és a céllovészetnek a nép szélesebb rétegeiben való meghonosítása érdekében még életbe léptetni kíván”.²⁸

Noha a Berzeviczy-féle népiskolai törvénytervezet az első Tisza-kormányval együtt elbukott, s később is csak a híres-hírhedt „Lex Apponyi” született meg, azt mindenképpen előrevetítette, hogy az iskolai és az iskolán kívüli testi nevelés reformjában a kormányzat egyértelműen helyet szán a katonai szempontoknak. Ebben a kérdésben ráadásul kormányoldal és ellenzék között nem volt ellentét: a HM támogatásával szervezett céllovőmozgalom például a koalíciós kormány idején kapott nagyobb lendületet, s nem történt változás a Munkapárt regnálása idején sem. Az 1870-es és 1880-as évekhez képest azonban mindehhez immár jelentősebb társadalmi támogatottság is társult, melynek köszönhetően a testi nevelés reformjával foglalkozó különböző szakmai fórumokon a HM is képviselhette érdekeit.

Mielőtt rátérünk a testnevelési reform kérdésére, mindenképpen szükséges néhány szót szólni a honvédség elképzeléseiről. Ezt egyrészt egy 1904-ben született belső tanulmány, valamint Sárói Szabó Lajos honvédszázados,²⁹ a testnevelési reformfolyamat különböző fórumain a HM képviselőjét ellátó tiszt egy 1908-as írása alapján tesszük meg.³⁰ Eszerint a honvédség alapvetően olyan, a teljes férfilakosságra kiterjedő, komplett, az életkori sajátosságoknak megfelelő előképzésben gondolkodott, mely a gyermekkortól egészen a sorozásig tartott volna. Ilyen értelemben a nevelés alapvetően három (a katonai szolgálattal együtt négy) fő időszakra oszlott volna: az iskolát megelőző évekre, az alsóbb iskolákra (14 év alatt), valamint a felsőbb iskolákra (15 és 21 év között). Az első időszakban elsősorban az édesanyákra hárult volna az a felelősségteljes feladat, hogy megfelelő szellemben, egészséges és erős gyermekeket neveljenek fiaikból. Ennek érdekében egyébként Sárói Szabó Lajos például a leánynevelésre fordítandó nagyobb figyelmet is szorgalmazta. Az iskolai évek alatt a HM az életkori sajátosságoknak megfelelő, a katonai tornautasításon és a gyalogsági gyakorlati szabályzaton alapuló testi képzésre akarta helyezni a hangsúlyt. Ennek keretében céllovészetre csak a felsőbb iskolákban kerítették volna sort, ahol már bizonyos elméleti ismeretek (fegyverismeret, alapvető katonai és honvédelmi ismeretek) elsajátítását is el-

²⁸ Az 1901. évi október 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházi irományai, 35. 420.

²⁹ Sárói Szabó Lajos 1870-ben született Szabadkán. A Ludovica Akadémia elvégzését követően 1890-ben nevezték ki hadnagynak, majd a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamon és a bécsi Hadiiskolában (*k.u.k. Kriegsschule*) képezte tovább magát. 1894-ben léptették elő főhadnaggyá, majd 1900-ben századosá. Honvéd és közös hadseregbeli vezérkari szolgálat után a Honvédelmi Minisztérium munkatársa lett. Szabó a századfordulótól kezdve foglalkozott a katonai előképzés kérdésével, s annak elismert szakértője, egyik fő támogatója volt. Munkatársa volt a *Hadsereg*, a *Katonai Lapok* s annak utódja, a *Katonás Nevelés* című katonai lapoknak, valamint segédtagja az MTA hadtörténelmi bizottságának. A m. kir. 31. honvéd gyalogezred alezredeseként 1914-ben a Jaroslau melletti Lazynál (Galícia) esett el. *Nekrológ – Sárói Szabó Lajos 1870–1914*. Hadtörténelmi Közlemények, 15. évf. (1914) 687–689.

³⁰ *Tanulmány az ifjúság katonai neveléséről és a céllovészetnek a nép körében leendő meghonosításáról*. Hadtörténelmi Levéltár Honvéd Főparancsnokság (a továbbiakban: HL Hfp) 454. d. 1904. eln. 1328.; Sárói Szabó Lajos: *Tervezet a magyar ifjúság katonai szolgálatra való előkészítésének szervezésére*. Katonás Nevelés, 23. évf. (1908) 2. sz. melléklet.

várták. A testi s bizonyos fokú elméleti képzés fő célja azonban végső soron a megfelelő, katonás szellemű erkölcsi nevelés volt, melynek keretében a fiatalokat a katonai értékekre épülve mindenekelőtt uralkodóhúsásra, a haza és a honvédelem iránti szeretetre, bajtársiasságra, rendre, fegyelemre, engedelmességre, tiszteletre és kötelességtudatra nevelték volna. Hasonló elvekre épült volna az elemiből kimaradt, de tovább nem tanuló, túlnyomórészt vidéki ifjúság nevelése is, melyet a honvédség a HM alá tartozó ifjúsági egyesületek keretében képzelt el. A fentiekén túl azonban itt közhasznú és állampolgári ismeretekre, valamint erkölcsös, józan életmódra is nevelték volna a fiatalokat. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a honvédség elvetette az iskola totális militarizálását, vagyis a hadsereg mintájára létrehozandó iskolai zászlóaljkat. Ehhez hasonlóan feleslegesnek és károsnak tartotta a fegyverforgatások, az összetett, alaki, szakasz- vagy századgyakorlatok oktatását is, vagyis a „katonásdit”. A katonai szolgálatra való előképzést pedig szigorúan az iskola, illetve a néptanítók és községi előjárók által szervezett, de a HM alá tartozó ifjúsági egyesületek keretében képzelték el. Sőt, a honvédség magának csak támogató szerepet szánt: az oktatást a tornatanárookra és a tanítókra (falun mellettük esetleg kiszolgált vagy tartalékos altisztekre) akarták bízni. Mindehhez természetesen a tanítóképzők és a tornatanárok képzésének a gyökeres átalakítására is szükség volt.

Elképzeléseit a honvédség természetesen nem valósíthatta meg maradéktalanul, ugyanakkor a testnevelési reformfolyamatba bekapcsolódva lehetőséghez jutott, hogy terveinek minél több elemét megpróbálja érvényre juttatni. Ennek egyik első fontos állomását az a szakértekezlet jelentette, melyet Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter hívott össze 1908 márciusában a középiskolai testnevelés tárgyában, s melyen részt vehetett Sárói Szabó Lajos is. Az anketon három kérdést tárgyaltak: megfelel-e a tornatanítás fennálló rendszere, szükséges-e középiskolai tornafelügyelet rendszeresítése, illetve milyen legyen a középiskolai tornatanárok képzése. Ezek közül Szabó az első és a harmadik témához szolt hozzá. Az előbbi tekintetében úgy vélte, hogy a középiskolai tornatanítás teljesen alkalmatlan az igények kielégítésére, s annak nem csupán egyszerű reformjára van szükség, hanem alapjaiban kell megváltoztatni. Véleménye szerint „a jó iskola nemcsak hasznos polgárokat, de jó katonákat is nevel”,³¹ melyet különösen a középiskoláktól lehet elvárni, hiszen az azt elvégző diákok a katonai szolgálatban egyéves kedvezményben részesültek. Ráadásul szerinte a középiskolások körében különösen nagy volt a fegyelmezetlenség, valamint a kötelességtudat, a lelkiismeretesség, az állhatatosság és a munkaszeretet hiánya, mely bajokon „csak sokkal katonásabb szellemű, sokkal cél tudatosabb, egységesebb, erélyesebb, rendszerebb testi és lelki neveléssel lehetne segíteni”.³² Éppen ezért a reformot a VKM és a HM egyetértésében kell kialakítani, s az addigi torna mellett hangsúlyos szerepet kell kapnia az atlétikának, a kirándulásoknak és a céllovászatnak. Ugyanakkor külön kitért arra is, hogy a cél nem az ifjak katonákká való nevelése vagy az iskola militarizálása, hanem csupán a test és a szellem előkészítése a kiképzésre, illetve a fiatalok fogékonyságának növelése a hadsereg iránt.³³

Ami a testnevelőtanárok képzését illeti, Szabó kidolgozott egy saját reformtervezetet, melyben egy olyan, a HM és a VKM közös vezetése alatt álló, de alapvetően katonai jellegű, két évfolyamos tanintézmény felállítását javasolta, ahol a honvédségi és civil testnevelő-

³¹ *A középiskolai testgyakorlat tárgyában a M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi Ministeriumban Gróf Apponyi Albert miniszter elnöklésével 1908. márc. 16., 18. és 19. napján lefolyt Szakértekezlet jegyzőkönyve.* Budapest, 1908. 19.

³² *Szakértekezlet jegyzőkönyve,* 29.

³³ *Szakértekezlet jegyzőkönyve,* 18–33.

tanárokat közösen, egységes tanrend szerint oktatnák katonai és civil tanárok. A vidéken felállítandó intézménybe csak egyéves önkéntesek vagy tartalékos tiszti ranggal rendelkezők jelentkezhettek volna, ami egyben a szakma presztízsét is emeli. Emellett elképzelése szerint magát az egyéves önkéntességi jogot is csak azok kaphatták volna meg, akik megfelelő osztályzatot szereznek testnevelésből. Szabó végül kívánatosnak tartotta a tankerületenként felállítandó testnevelői felügyelői állás létrehozását, valamint az Országos Testnevelési Tanács felállítását a VKM vezetésével, de megfelelő honvédségi képvisellel.³⁴

A százados javaslatai az értekezleten meglehetősen eltérő reakciókat váltottak ki. Kun Gyula, a Nemzeti Torna Egylet (NTE) képviselője ugyan szép elképzelésnek tartotta a nemzet és a hadsereg szoros szövetségét, de szerinte Magyarországon ez nem kivitelezhető, mivel nem létezik magyar, csak közös, sőt inkább „osztrák” hadsereg. Stankovits Szilárd, a Magyar Athletikai Szövetség (MASZ) képviselője, valamint Maurer János (NTE) teljesen elvetette a katonai gyakorlatok iskolába való bevitelét, míg Iszer Károly, a Magyarországi Testedző Egyesületek Szövetségének (MOTESZ) képviselője a költségek tekintetében adott kétségeinek hangot. Juba Adolf annyit tartott elfogadható követelésnek a katonaság részéről, hogy a középiskolákból egészséges, jól fejlett, megfelelő erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező fiatalok kerüljenek ki, ugyanakkor a céllövészetet nem támogatta. Ezzel szemben Ottó József tanfelügyelő, Bernáth Gyula (NTE), Malecki Roman (MLSZ), valamint Vermei Lajos kolozsvári egyetemi vívómester kiállt a katonai gyakorlatok és a céllövészet mellett. Ehhez hasonlóan Klupathy Jenő (BEAC) is támogatta Szabó elképzeléseit, bár figyelmeztetett, hogy ne essenek a túlzott militarizmus hibájába.³⁵

A fentiekből jól látszik, hogy sokszor még ugyanazon szervezeten belül sem volt egyöntetű a kérdés megítélése, ami különösen a torna esetében szembetűnő. Miközben ugyanis az NTE alapvetően a katonai gyakorlatok, de különösen a céllövészet ellen foglalt állást (a tornatanárok véleményéről a későbbiekben még részletesebben szó esik), addig a MOTESZ végső soron kiállt azok szükségessége mellett. Ezt jól mutatja az országgyűlésnek 1908-ban benyújtott, az ifjúság testi neveléséről szóló emlékirata, melyben részletes statisztikai adatokat sorolva mutatott rá a magyar nép „testi satnyulására”, valamint a magyarországi testi nevelés lesújtó állapotára. Ezen káros folyamat megállításában pedig fontos szerepet szántak a katonai szempontoknak, annál is inkább, mivel „a katonai szolgálat ideje a testi nevelés szempontjából üdvös megszakítást képvisel e nagy pusztaságban”.³⁶ Az emlékirat a tornatanárképzés reformját illetően egyébként alapvetően Sárói Szabó Lajos százados elképzeléseiből indult ki, s egy a VKM, a HM és a BM közös felügyelete alatt álló intézet létrehozását javasolta, ahol civil és katonai tanárokat közösen oktatnának.

A MOTESZ állásfoglalása fényében külön említést érdemel a MASZ magatartása, az ugyanis aligha választható el az atlétika és a torna között ekkoriban dúló ellenségeskedéstől. Noha éppen ezért azt hihetnénk, hogy a MASZ végső soron sokkal inkább kétségeinek adott hangot, testnevelési szakosztályának 1909-es munkaprogramjában alapvetően csak a céllövészetrel és a menetgyakorlatokkal kapcsolatban fogalmaztak meg fenntartásokat, a katonai rendgyakorlatokat azonban támogatták.³⁷ Ennek ellenére a köztük és a MOTESZ

³⁴ *Szakértekezlet jegyzőkönyve*, 106–110.

³⁵ *Szakértekezlet jegyzőkönyve*, 36., 39–40., 48–53., 83., 93., 104., 106–107., 109–110., 113., 120., 125.

³⁶ *Emlékirat a testi nevelésről. A Magyar Országgyűlés Képviselőházához benyújtja a Magyarországi Testedző Egyesületek Szövetsége*. Budapest, 1908. 29.

³⁷ *A Magyar Athletikai Szövetség iskolai testnevelési szakosztályának munkaprogramja*. Budapest, 1909. 22–24.

között dúló viszálykodás erősen rányomta a bélyegét a testnevelési reformfolyamatra, így az abban mérföldkőnek bizonyuló s az utóbbi által 1909 decemberére szervezett testnevelési kongresszusra is, melyen a MASZ nem volt hajlandó részt venni.

Az előzményeknek megfelelően a testnevelési kongresszuson fontos helyet foglalt el a katonai szempontok mérlegelése. A HM képviselőit Sárói Szabó Lajos százados vezette, aki nézeteit két témában fejtette ki részletesebben: az első vitakérdésben, mely az ifjúsági egyesületekben zajló testi nevelésről szólt, valamint a harmadikban a tornatanárképzésről. Első előadásában Szabó bírálta a katonás nevelés és a katonai előképzés ellenzőit, mondván, a haza védelme az általános hadkötelezettség révén valamennyi férfi kötelessége, így az arra való felkészítés nem pusztán a hadsereg feladata. Véleménye szerint az ilyen irányú nevelés csak akkor lehet sikeres, ha egységes terv szerint, megszakítások nélkül folyik a gyermekkortól egészen a katonai szolgálatig, s ebben döntő szerep jut az iskolának. A nevelés azonban azok esetében, akik elvégezték az elemi, de nem tanultak tovább, intézményileg megszakad. Ezen (főleg vidéki) fiatalok esetében játszaniának Szabó szerint kulcsszerepet az ismételőiskolák, valamint az ifjúsági egyesületek. Az itt folyó erkölcsi és a katonai igényekkel összhangba hozott testi nevelés ugyanis sokat segíthetne a kiképzésben és így a védképesség növelésében. Ennek érdekében sürgette egy országos szervezet létrehozását s az egyesületek honvédségi felügyelet melletti megszervezését.³⁸

Második előadásában jórészt az anketon már elmondottakat ismételte meg. A korábbiakat mindössze annyival egészítette ki, hogy szerinte a falusi ifjúság testi nevelését alapvetően a néptanítókra kellene bízni. Ezt úgy vélte megoldhatónak, ha nekik is megadják az egyéves önkéntességi jogot, és speciális önkéntes iskolákba csoportosítva őket célzott képzést kapnának katonai vezetés alatt, de civil szakemberekkel együttműködve. Ezen javaslatát egyébként az 1912-es véderőtörvényben megvalósult, amikor a néptanítók az eddigi póttartalékos kedvezmény helyébe megkapták az egyéves önkéntesség jogát, vagyis a tisztii rang elnyerésének lehetőségét. Az úri osztályba való belépőért cserébe viszont vidéken a fiatalok katonai nevelésének szolgálatába kellett állniuk.³⁹

Sárói Szabó Lajoson kívül a katonai kérdésekkel részletesebben Kmetykó János főgimnáziumi tornatanár, a Budapesti Torna Club (BTC) tagja, valamint Lécsei Sulyok János tornatanár foglalkozott a kongresszuson. Mindketten támogatták a katonai gyakorlatok és a céllövészet bevezetését, s fontos szerepet szántak az ifjúság katonás szellemben való nevelésének.⁴⁰ Sulyok egyébként a II. kerületi főreáliskola harminc alsó osztályos diákjával bemutatót is tartott, melynek során különböző alaki gyakorlatokat és fegyverforgatásokat végeztetett velük. Miközben azonban előadását általánosságban nagy helyesléssel fogadták a résztvevők, bemutatója már nem nyerte el tetszésüket, s még Sárói Szabó Lajos is erős kritikát fogalmazott meg, tekintettel a gyerekek fiatal korára.⁴¹

A kongresszuson a résztvevők többsége egyértelműen támogatta a katonai szempontoknak a testi nevelésbe való felvételét, így Waldapfel János főgimnáziumi tanár, pedagógiai szakíró, Galambos Ede, a Budapesti-Budai Torna Egyesület (BBTE) tagja, Szily József, a Magyar Országos Tűzoltósövetség képviselője, Halász Zsiga vívómester, főgimnáziumi tornatanár, Demény Károly (MOTESZ), Andor Endre, Tóth István, Bernáth János és má-

³⁸ Malecki Roman (szerk.): *I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszus Főjelentése (1909. december 27–29.)*. Budapest, 1910. 20–26.

³⁹ *Testnevelési Kongresszus*, 56.; *Az 1910. évi június hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőháza irományai*. 10. köt. Budapest, 1911. 276. sz. 77–78.

⁴⁰ *Testnevelési Kongresszus*, 82–83., 121–130.

⁴¹ *Testnevelési Kongresszus*, 113.

sok. Az ifjúsági egyesületek keretében zajló katonai előképzést még Juba Adolf és Maurer János is támogatta, akik az alig másfél évvel korábbi ankéton a középiskolák tekintetében ugyanezt elvetették. Az is egyértelműen kirajzolódott, hogy az ellenzők elsősorban a szociáldemokrata és polgári radikális nézeteket valló tanárok (Lefkovits Vilmos, Zigány Zoltán), valamint a szabadgondolkodók Galilei köre (Polányi Károly) és a feministák (Bédy-Schwimmer Róza) képviselői közül kerültek ki, akik antimilitarista alapon, elvi szinten el-leneztek mindenfajta katonai oktatást.⁴²

A kongresszus két legfontosabb eredménye az Országos Testnevelési Alap és az Országos Testnevelési Tanács (OTT) létrehozása volt. Az előbbi az 1913. évi XIII. törvénycikk 2. §. c) pontja nyomán jött létre, mely a totalizátoradó (lóversenyfogadásból származó adó) 2%-át a VKM és a HM közös kezelésére bízta az iskolai és iskolán kívüli testnevelés reformja, valamint a testedzésnek az ország lakosai körében való meghonosítása érdekében. Ezzel párhuzamosan megalakult a VKM alá tartozó OTT is, melyben a HM több taggal képviselte magát.⁴³ Feladata az iskolai és iskolán kívüli testi nevelés reformjának kidolgozása volt, munkája azonban már átnyúlik a világháború időszakára, eredményei pedig csak a Horthy-korszakban értek be, túlnyúlva ezzel témánk időkeretén. Annyit azonban érdemes megemlíteni, hogy az OTT munkálataiban (ekkor már a háború hatására is) a katonai szempontok fontos helyet foglaltak el, s mind az iskolai, de különösen az iskolán kívüli testi nevelés egyik fő feladatává a katonai előképzést tették.⁴⁴

Viták és vélemények a katonás nevelésről a századfordulós Magyarországon

Az alábbiakban azon véleményeket, vitákat fogjuk részletesebben is megvizsgálni, melyek a katonás neveléssel kapcsolatban felmerültek a századfordulót követően. Elsőként a honvédség álláspontját vesszük górcső alá Sárói Szabó Lajos munkái alapján, majd Szemere Miklós és a jobboldali radikalizmus, a tanári és tornatanári szakma, valamint a sportélet (mindenekelőtt a torna) képviselőinek elképzeléseit ismertetjük röviden, végül pedig kitérünk az ellenzőkre is, így a békemozgalom híveire, a szabadgondolkodókra, a feministákra és a szociáldemokratákra.

Sárói Szabó Lajos mellett, hogy a HM meghatalmazottjaként a katonás nevelés ügyét a különböző szakmai fórumokon képviselte, számos tanulmány⁴⁵ és előadás⁴⁶ keretében szélesebb körben is propagálta azt. Gondolatait legteljesebben 1912 februárjában a Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam szabad egyetemen tartott két előadásában foglalta össze. Szabó bár fontosnak és támogatandónak tartotta a békemozgalmakat, szerinte „a természet rendjének, az emberek és a nemzetek lélektanának ismerete mellett, csak nagyon kevesen hihetik, hogy a háború valaha ismeretlen fogalomná fog válni”.⁴⁷ A harc, a vetélkedés az

⁴² *Testnevelési Kongresszus*, 14., 19., 28–31., 52., 59., 72.

⁴³ P. Miklós: *Adalékok*, 103.

⁴⁴ Juba Adolf: *Az iskolán kívüli testi nevelés reformja. Országos Testnevelési Tanács Munkálatai 2.* Budapest, 1915. 5–19.; Kmetykó János: *Az iskolai testi nevelés reformja. Országos Testnevelési Tanács Munkálatai 3.* Budapest, 1915. 161–185.; Galambos Ede: *Ifjúsági Honvéd Egyesületek. Országos Testnevelési Tanács Munkálatai 11.* Budapest, 1916. 3–31.

⁴⁵ Sárói Szabó Lajos: *Tervezet*, i. m.; Sárói Szabó Lajos: *Iskola és hadsereg*. Magyar Középiskola, 1. évf. (1908) 232–240.; Sárói Szabó Lajos: *Katonás nevelés*. Magyar Katonai Közlöny, 1. évf. (1908) 398–406.

⁴⁶ Sárói Szabó Lajos: *Honvédő polgárok*. Budapest, 1911.; Sárói Szabó Lajos: *Honvédelem. Öt ismeretterjesztő előadás*. Budapest, 1912.

⁴⁷ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 8.

emberi természet szerves része, s bár a különböző jogi intézmények és a politika próbálja az ellentéteket kiegyenlíteni, ez csak ideig-óráig lehetséges. „A nemzetek érdekeinek összeütökésénél mindig a háború volt a kiegyenlítés, a leszámolás legtermészetesebb és azért tulajdonképpen a legigazságosabb módja, az ma és az lesz örökké”⁴⁸ – fogalmazott egy korábbi tanulmányában. Szabó szerint a békét, a nemzetek szabadságát, jólétét és fejlődését, sőt magát a jogrendet is csak az erős hadsereg képes megvédelmezni. „*Si vic pacem – para bellum!*” – mondja a régi közmondás, és ezt bizonyítja a történelmi tapasztalat is. Éppen ezért aki a békét a leszereléssel akarja megteremteni, az tulajdonképpen a nemzet vesztére tör, hiszen támadáskor nem a törvény, hanem a katonai felkészültség számít, mely különösen a magyarság számára létkérdés, kik „rokonok nélkül élünk Európa szívében”.⁴⁹ Persze, ismeri el Szabó, a hadsereg fenntartása sokba kerül, de Franciaország példáján keresztül arra figyelmeztet, hogy egy háborús vereség még drágább lehet.

Szabó egyébként magát az örök békét kifejezetten károsnak tekintette a társadalomra nézve, mivel „a háború tisztító vihara nélkül veszedelmes irányba tévedne az emberek gondolkodásmódja, elidegenednének a testet, jellemet és erkölcsöt edző és nemesítő munkától és küzdelemtől, csak gazdagságra, mulatásra és élvezetekre törekednének, megnövekednék a testnek, az elmének s a pénznek a becsülete, a szív, a lélek és a jellem tisztelésének rovására, megromlanék minden erkölcs”.⁵⁰ Ennek tudja be azt a körülményt is, hogy ahol hosszabb békeidőszak köszönt be (így például kora Magyarországon), ott könnyen meggyengül a honvédelem iránti érdeklődés, aminek egyrészt testi és erkölcsi elzúllás lesz a következménye, másrészt a béke illúziójától vezetve a nép egyre kevésbé lesz hajlandó pénzt áldozni a hadseregre, felesleges kiadásnak tartva azt, ezzel pedig veszélybe sodorva szabadságát és fejlődését.

A fentiekből következik, hogy a honvédelemre fokozott hangsúlyt kell fektetni. „Egy percig sem szabad tehát azt hinnünk, hogy a honvédő harcossá való nevelés egyedül a hadsereg hivatása.”⁵¹ Éppen ellenkezőleg. „E cél szolgálatába kell állnia a családnak, iskolának, egyháznak, társadalomnak”,⁵² hiszen az ifjak csak akkor felelhetnek meg eme kötelességüknek, ha már születésüknél fogva erre nevelik őket. Szabó különösen a két nagy népművelő intézmény, az iskola és a hadsereg között kötendő szövetséget, valamint a hadsereg és a civil társadalom összefogását szorgalmazta a nagy cél érdekében, melyet a következőképpen határozott meg: „Szeresse királyát, mint a nemzet hatalmának hivatott, fölszentelt megszemélyesítőjét. Tisztelje őseinek emlékét, kik számára ezt a hazát megszerezték és megtartották. Ragaszkodjék hazájához és nemzetéhez s érezze legszebb, legnemesebb, legkedvesebb életcéljának, hogy királyának, nemzetének és hazájának használhasson”.⁵³ Ez pedig csak úgy lehetséges, ha tökéletesre nevelik a fiatalság testi, szellemi és erkölcsi tulajdonságait, vagyis legyen edzett, kitartó, akadályokat leküzdő, talpraesett, gyors észjárású, tegye magáévá a rend, a fegyelem, a pontosság, a bajtársiasság, az önfeláldozás, az engedelmesség és a tisztelet értékeit, de mindenekelőtt a királyhűséget és hazaszeretetet. Ennek megfelelően az iskolai tananyagot is át kellene alakítani, száműzve abból mindent, ami a

---

⁴⁸ Sárói Szabó: *Tervezet*, 4.

⁴⁹ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 11.

⁵⁰ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 23.

⁵¹ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 23.

⁵² Sárói Szabó: *Honvédelem*, 24.

⁵³ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 20.

„harci dicsőség szeretetét, s a hősök tiszteletét csökkenteni igyekeznek és a katonai hivatást barbárnak csaknem erkölcstelennek festik”.⁵⁴

Mindebből az következett Szabó számára, hogy a katonai szellem nagysága egyben a népek értékének fokmérője, melyet erősíteni kell, mert eltűnése csalahatatlan előjele a nemzet bukásának. A háborúk sorsát ugyanis elsősorban „a nép erkölcsi értéke, szelleme, fajsúlya dönti el”, márpedig „bármennyire tagadják is némelyek, a történelem kétségbevonhatatlan bizonyítja, hogy a nemzetek hatalma, műveltsége, gazdagsága, virágzása, dicső korszaka mindig nagy háborúkkal kezdődött s végződött is”.⁵⁵ Éppen ezért, vonja le a végkövetkeztetést, tudatosítani kell a magyar társadalomban, hogy „militarizmus és hazafiasság rokonértelmű szók”.⁵⁶

A Sárói Szabó Lajos által kifejtett nézetek jól tükrözik a honvédség berkeiben kialakult véleményt. A HM félhivatalos lapjában, a *Katonás Nevelésben*⁵⁷ számos, honvédtisztek tollából származó cikk látott napvilágot, melyek hasonlóan vélekedtek.⁵⁸ Ezen szociáldarwinizmussal átitatott társadalom- és világkép egyáltalán nem számított egyedinek vagy különlegesnek, éppen ellenkezőleg, jól beleilleszkedett a korabeli európai tendenciákba. A századfordulós európai hadseregekhez hasonlóan ugyanis a közös hadsereg tisztikarában, s különösen annak vezérkarában a szociáldarwinizmus teljesen elfogadott narratívává és érvelési rendszerré vált, melynek egyik fő képviselője éppen maga Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök volt. Ezt az önlegitimáció és a Habsburg Birodalom felosztásától való félelem mellett a tisztikarban uralkodó erős kultúrpeszimizmus is táplálta, melyet a századfordulós (a hadsereget is érintő) politikai válságok és társadalmi-ideológiai változások fűtöttek. Ez utóbbival függött össze azon uralkodóhúségen alapuló konzervatív, bellicizmussal átitatott harcos és antiliberális katona férfiideál, mely a közös hadsereg tisztikarában uralkodóvá vált. Mindez a honvédséget sem hagyta érintetlenül, annál is inkább, mivel a századfordulóra a honvédség és a közös hadsereg tisztikara mind jobban összefonódott (különösen a felsőbb szinteken), közöttük egyre kevesebb különbség volt tapasztalható.⁵⁹ A hadsereg és a honvédség pedig az általános hadkötelezettség elvére hivatkozva a társadalom szélesebb rétegeiben is megpróbálta e katona férfiideált meghonosítani, így militarizálva felülről a társadalmat.⁶⁰

⁵⁴ Sárói Szabó: *Tervezet*, 9.

⁵⁵ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 31.

⁵⁶ Sárói Szabó: *Honvédelem*, 19.

⁵⁷ A folyóirat a Bolgár Ferenc által 1885-ben alapított s a hadsereg társadalomban való népszerűsítését célul kitűző *Katonai Lapok*nak a folytatása volt (számozását is folytatta), mely 1907-ben változtatott nevet és profilt. A havonta megjelenő *Katonás Nevelés* körülbelül 1000 példányban látott napvilágot, melyből 900 került előfizetőkhez (köztük körülbelül 300 iskolákhoz és 40 sportegyesülethez). A lapot a honvédelmi és a hadügyminisztérium is komoly anyagi támogatásban részesítette. Latterer, F. v.: *Die Militär-Fachperiodica Österreich-Ungarns*. Österreichische Militärische Zeitschrift, Jg. 53. (1912) Bd. 1. 830.

⁵⁸ Töttösy Aladár honv. hadnagy: *Az ifjúság katonás nevelésének célja, jelentősége és haszna*. *Katonás Nevelés*, 28. évf. (1913) 6. sz. 4–5.; Székelyhidy József honv. százados: *Az ifjúság jellemfejlesztése a katonás nevelésben*. *Katonás Nevelés*, 28. évf. (1913) 10. sz. 4–5.; Bauer Jenő honv. hadnagy: *Az antimilitarizmus*. *Katonás Nevelés*, 29. évf. (1914) 1. sz. 4–5.; Bauer Jenő honv. hadnagy: *Az antimilitarizmus (folytatás)*. *Katonás Nevelés*, 29. évf. (1914) 2. sz. 4–5.

⁵⁹ Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest, 1999. 255–276.

⁶⁰ Kronenbitter, Günther: *Krieg im Frieden. Die Führung der k. u. k. Armee und die Grossmachtpolitik in Österreich-Ungarns 1906–1914*. München, 2003. 121–144., 197–232.; Hämmerle, Christa: *Die k. (u.) k. Armee als 'Schule des Volkes'? Zur Geschichte der Allgemeinen Wehrpflicht in der*

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a katonaság mennyiben lelt partnerre mindebben a társadalom szélesebb rétegeiben. Megértésre leginkább a jobboldali radikalizmus részéről talált, melynek hívei az ifjúság katonás szellemű nevelését központi jelentőségű problémaként kezelték. Először talán érdemes részletesebben megvizsgálni a magyar céllövősport atyjának, Szemere Miklósnak a nézeteit. Szemere számára az ifjúsági katonai céllövészet és tágabb értelemben a hadi erényekre való nevelés tulajdonképpen azon társadalmi-politikai reformelképzeléseknek a részét képezte, melyekkel kora Magyarországot akarta megújítani. Szemere a századforduló magyar társadalmát szemlélve ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a magyar nemzet és a Szent István-i állam végveszélybe került, s a közelgő katasztrófa elkerülése érdekében jelentős politikai és társadalmi reformokra van szükség. A gondolatait meglehetősen töredékesen, beszédekben, felszólalásokban és röpiratokban közlő Szemere elsősorban a földbirtokosság és a parasztság védelmét, a főrendiházi reformot, a választójogi reformot, a sajtótörvényt, de mindenekelőtt az ifjúság nevelését tartotta különösen fontosnak. Ezen intézmények képezték volna a nemzet megújulásának és megerősödésének alapját, az országot, az alkotmányt, a monarchikus elv védelmét és a magyarság fennmaradását, vezető szerepének megtartását.⁶¹ A hazafias alapokon álló katonai erények és értékek az ifjúság nevelésében kaptak volna kiemelt szerepet, melyek egyrészt védelmet nyújthattak a „nemzetközi szocializmus” fenyegető rémével szemben, másrészt felkészíthették a nemzetet a külső és belső ellenségekkel szemben. „Ékes toll, művészet, szép beszéd lelkesítenek, de meg nem mentik a hazát, ép úgy, mint semmi érzélgés. A legelső ezen gyarló földön a hadi erények és ilyen férfias erényekben tündökölnék a szabad, független nemzetek”⁶² – jelentette ki a képviselőházban tartott 1902. áprilisi beszédében. Szemere az országot és a nemzetet fenyegető veszélyt ugyanis nem csupán a magyar társadalom állapotában látta, hanem a nemzetközi helyzet alakulásában is. Különösen az Orosz Birodalomtól és az általa szított pánszlávizmustól tartott, mely szerinte a Monarchia és így Magyarország felosztására tör. Éppen ezért Szemere végső soron elkerülhetetlennek tartotta az Orosz Birodalom és a Monarchia végzetes összecsapását, melyet csak az egyik birodalom élhet túl. Az Osztrák–Magyar Monarchiára leselkedő veszélyt igazolva látta az Oszmán Birodalom sorsában is.⁶³

A fentieknek megfelelően Szemere véleménye szerint az ország védelme csak erős, jól felszerelt és jól kiképzett hadsereggel volt lehetséges. Emiatt egyébként heves kritikákat fogalmazott meg képviselőtársaival szemben is, amiért azok az 1905–1906-os belpolitikai válság idején többek között az újoncjutalék megszavazását is megtagadták, mivel „az újonc

---

multinationalen Habsburgermonarchie. In: Jansen, Christian (Hg.): *Der Bürger als Soldat. Die Militarisierung europäischer Gesellschaften im langen 19. Jahrhundert: ein internationaler Vergleich.* Essen, 2004. 199–210.; Dornik, Wolfram: *Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf.* Innsbruck–Wien–Bozen, 2013. 45–47.

⁶¹ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, 2001. 366–371.

⁶² *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 6. köt. Budapest, 1902. 103. ülés. 1902. április 29. 183.

⁶³ *Civilista és politika.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai 1903–1918. Budapest, 1918. 21–23.; *Ave Caesar.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 38–39.; *Beszéd a magyar delegációnak 1908.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 61–63.; *Beszéd a képviselőház ülésén 1909.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 67–68.; *Külügyi politika.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 86–93.; *Török testvérek előzzük meg a szlávokat.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 94–98.; *Kelet.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 108–114.; *Külpolitikánk.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 115–120.; *Külügyi eunuch-politikánk.* In: Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai, 121–123.

nem olyan, mint a szilva, hogy megyek a szilvásba és leszedem. Amíg az újoncból katona lesz, sok idő telik. Kell a drill, a fegyelmezés és aztán a szakszerű kiképzés, céllövészet stb., amíg ez nem tökéletes, a katona vagy újonc nem honvédő, csak kenyérfogyasztó. A nemzet pedig védtelenül áll”.⁶⁴ Szemere, jóllehet elviekben kora politikai elitjéhez hasonlóan az önálló magyar hadsereg létrehozását támogatta, ugyanakkor elfogadta, hogy az adott körülmények között ez lehetetlen. A magyar nemzeti követelések valójában nem is foglalkoztatták, s az ország védelme szempontjából nem tekintette azokat elsősorú problémának. Egy helyütt így fogalmazott: „Az én szerény impresszióm az egész hadsereg-kérdésről az, hogy lehet egy nemzeti sereg rossz és egy tisztán az uralkodó személyén csüngő hadsereg jó, vagy megfordítva, a szerint, hogy milyen az organizációja, szelleme – a mibe beleértem a jó katonai fegyelmet is –, hogy milyen a harczképessége, és hogy milyen a vezérlete. [...] Hosszú distancziára a sereg minősége fog dönteni.”⁶⁵ Szemere jóval messzebb látva a külpolitikai horizonttal egyáltalán nem rendelkező magyar kortársainál, tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Magyarország az egész Monarchia sorsában osztozik, s ezért gondolta úgy, hogy minden lépés, amivel a Monarchia védképességét gyengítik, azzal egyben Magyarország bukását segítik elő. Ezért volt hajlandó félretenni a nemzeti követeléseket s támogatni nemcsak a haderőfejlesztéseket, de a hadi erényeknek a népbe való belenevelését is. Annál is inkább, mert „kis nemzet vagyunk, nagyhatalmat játszunk, hát duplán bírjunk azokkal az erényekkel, amelyekkel honfoglaló őseink hazánkat elfoglalták, ha vezető nép akarunk lenni! [...] Ezen az alapon lehet aztán álmodni a magyar imperializmusról, ha tetszik, Nagy-Magyarországról is, de hadi erények nélkül ez önámítás, fülbemászó gascognade”.⁶⁶

A nemzetféltség a jobboldali radikalizmus véleményformálói között is feltűnik, ami azonban kéz a kézben járt a „magyar birodalmi politika” korabeli népszerű gondolatával,⁶⁷ ami szociáldarwinista érvelési rendszerükre vezethető vissza. Barbul Jenő, *A Cél* főszerkesztője például Sárói Szabó Lajoshoz hasonlóan merő utópiának tartotta a világbékét és a leszerelést: „...mindig úgy volt, s ezután is úgy lesz, hogy az erősebb, élelmesebb faj elnyomja a gyöngébbet. [...] bármely nemzet érvényesülése, emelkedése, süllyedése, fiainak faji kiválóságától, egyéni kvalitásától függ, ennek pedig mesterséges korlátokat állítani nem lehet”.⁶⁸ Ezt azonban csak megfelelő testi és erkölcsi neveléssel lehet elérni, melynek alapját a katonás nevelés kell, hogy adja: „Igenis azt akarjuk, hogy ifjaink kitérő katonák legyenek mind, kivétel nélkül, legyenek bár az életben különben tudósok, ügyvédek, orvosok, vagy egyszerű mesteremberek és földművelők. Minden állampolgárnak legszebb, legszenvedőbb hivatása a trón- és honvédelem, s ha ebben valóban kiválóak leszünk, lesz tekintélyünk, lesz becsületünk mindenfelé”.⁶⁹ Ehhez hasonlóan vélekedett a jobboldali radikális egyetemi ifjúság egyik vezéralakja, a Horthy-kor testnevelésügyében és a levente-intézmény létrejöttében meghatározó szerepet játszó Karafiáth Jenő is, amikor egy helyütt a következőképpen fogalmazott: „...a hadi virtust lassanként, de szívós, törhetetlen akaraterővel

⁶⁴ Szemere: *Ave Ceasar*, 41.

⁶⁵ *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 12. köt. Budapest, 1903. 215. ülés. 1903. február 27. 186.

⁶⁶ *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, 12. köt. 186.

⁶⁷ Lásd: Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004. 121–158.; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007. 90–135.; ifj. Bertényi Iván: *A „magyar birodalmi gondolatról” – az I. világháború előtt*. Kommentár, 2. évf. (2007) 4. sz. 40–56.

⁶⁸ Barbul Jenő: *Az ifjúság katonai nevelése III*. *A Cél*, 1. évf. (1910) 4. sz. 250–251.

⁶⁹ Barbul Jenő: *Az ifjúság katonai nevelése I*. *A Cél*, 1. évf. (1910) 1. sz. 30.

kell a nemzet fiatalságába, a nemzet legfogékonyabb elemeibe belénevelni. Csak akkor lehet azután magyar imperialisztikus, Nagy-Magyarországról álmodni, ha a nemzetet tervszerűen ily irányba nevelik”.⁷⁰

Noha a jobboldali radikalizmus nézetei sok tekintetben egyeztek a honvédségével, volt két (részben összefüggő) terület, ahol véleményük markánsan eltért egymástól. Egyrészt a magyarság katonás szellemű nevelésében az önálló magyar hadsereg csíráját látták, amit a honvédség nem tett (nem is tehetett) magáévá. Ebből következett egyébként az is, hogy nemzeti hadsereg hiányában ők alapvetően nem „a katonai szolgálatra való előkészítést”, hanem „a nemzet védképességének növelését” hangsúlyozták,⁷¹ mely a nemzeti véderő alapját képezhette, s védelmet nyújthatott, „ha netalán bármikor karhatalom fenyegetné a magyar törvénybe iktatott alkotmányos szabadságokat”.⁷² Ennek viszont az lett a következménye, hogy például a Zsitvay Tibor és Karafiáth Jenő bábáskodása alatt útnak induló egyetemi zászlóaljokat vagy a báró Nyáry Albert és Bognár Mátyás által megáldott Nemzeti Phalanxot a honvédség kifejezetten ellenszenvvel fogadta, s támogatás hiányában már azelőtt elhaltak, hogy bármiféle eredményt felmutathattak volna.⁷³ Másik sajátosságként a magyarság katonai erényekkel való felvértezése a jobboldali radikálisok értelmezésében a magyar szupremácia nemzetiségekkel szembeni fenntartásának fontos eszköze lett volna. Ez a fajta etnonacionalista szempont azonban hiányzott a honvédség céljai közül.

Az 1870-es és 1880-as évekhez képest a leglátványosabb változás a tanári szakma hozzáállásában volt tapasztalható. Ezt jól érzékelteti, hogy a középfokú iskolákban terjedő céllovészeti mozgalom alapvetően alulról szerveződött, s fő mozgatórugói maguk az iskolák voltak. Véleményüket legjobban talán Simon Gábor miskolci főgimnáziumi tanár fejtette ki, aki egyben a céllovőmozgalom és a katonás nevelés egyik legaktívabb támogatója volt. Vezetésével Miskolcon már 1904-ben, az országban az elsők között indult katonai céllovészeti, melynek tapasztalatait egy a HM-hez intézett 1906-os emlékiratában foglalta össze. Ebben Simon a szervezésre tett javaslatok mellett elsősorban a céllovészetnek a jellemre és a tanulási eredményekre gyakorolt pozitív hatásait emelte ki.⁷⁴ Ehhez hasonlóan vélekedtek egyébként a céllovőmozgalomban részt vevő iskolák igazgatói is, akik a fegyelemben, a magatartásban, a kötelességtudatban és az önbizalomban tapasztalható pozitív változásokra hívták fel a figyelmet.⁷⁵ A jellemre és a tanulási eredményre gyakorolt előnyökön túl azonban egyéb érvek is felmerültek, melyeket Simon Gábor a *Katonás Nevelés*ben megjelent cikkében fejtett ki részletesebben. Véleménye szerint az általános hadkötelezettség révén „a honvédelmi erények elsajátítása és gyakorlása egyformán kötelessége minden állampolgárnak egész élete folyamán”,⁷⁶ ezért az erre való tudatos készülés is valamennyi férfi feladata. Aki ezt elmulasztja, egyrészt méltatlanná és hűtlenné válik az ősökhoz, kik vérrrel szereztek és tartották meg a hazát, másrészt az ország biztonságát, békés fejlődését, sőt

⁷⁰ Karafiáth Jenő: *A puszta-szentlőrinci céllovőversenyek*. In: De Sgardelli Caesar (szerk.): *Polgári céllovészeti*. Budapest, 1905. 91.

⁷¹ Miklóssy István: *A középiskolai céllovészeti kérdésében*. Magyar Középiskola, 4. évf. (1911) 493–496.

⁷² Porzsolts Kálmán: *Reform-Politika. Politikai és szociális munkásprogram*. Budapest, 1907. 159.

⁷³ Karafiáth Jenő: *Az ifjúság katonai nevelése*. Sport-Világ, 17. évf. (1909) 2. sz. 16–17.

⁷⁴ HL Hfp 489. d. 1907. eln. 836.

⁷⁵ HL Hfp 515. d. 1908. fp. 7042. 9.; *Középiskolai igazgatók véleménye a tanulók katonai kiképzéséről*. *Katonás Nevelés*, 23. évf. (1908) 7. sz. 5–6.; *Középiskolai igazgatók véleménye a tanulók katonai kiképzéséről (Folytatás)*. *Katonás Nevelés*, 23. évf. (1908) 8. sz. 5.

⁷⁶ Simon Gábor: *Az ifjúsági céllovészetről*. *Katonás Nevelés*, 23. évf. (1908) 3. sz. 4–6.

a fennmaradását veszélyeztetik, hiszen azt csak erős hadsereg biztosíthatja. Simonnál egyébként sokkal konkrétabban fogalmazott Kmetykó János főgimnáziumi tanár a testnevelési kongresszuson: „...ma is a legveszedelmesebb pontja Európának hazánk. Északon a germánok, keleten és délen a szlávok óhajtanak elnyelni bennünket”, éppen ezért „kötelességünk, hogy legalább itt, e talpalatnyi földön valóban mi – a magyar faj – legyen az uralkodó, és képesek legyünk igazunkért akkor is helyt állni, ha a külső hatalmak beavatkozása- it kell visszaterelnünk”.⁷⁷ Ugyanakkor Simon szerint a katonás nevelésre végső soron nem is elsősorban a hadseregnek, hanem sokkal inkább a polgári társadalomnak van szüksége. A modern városi élet ugyanis csak elzüllött, gyenge „virágházi növényeket” nevel a gyermekekből, miközben valójában „a férfit férfivá, az életet pedig széppé és értékessé a honvédó erények teszik”,⁷⁸ melyek azonban véleménye szerint teljesen hiányoztak kora magyar társadalmából.

A katonás nevelés támogatói köre a tanári szakma mellett elsősorban a sportéletből, különösen a tornasportág képviselőiből került ki. Számukra a HM részvétele a testnevelési reformfolyamatban természetesnek tűnt. Az ő céljuk nem pusztán az iskolai testi nevelés, de az egész lakosság sportéletének revíziója volt, pontosabban annak megteremtése. Népszerű korabeli kifejezéssel élve a magyar nép „testi elsatnyulását” akarták megállítani, illetve visszafordítani, s a gyógyírt a megfelelő testi nevelésben vélték felfedezni. Ezen belül pedig nagy szerepet szántak a katonai szempontoknak. Galambos Ede így fogalmazott a kongresszuson: „...amikor a magyar faj fennmaradásáról, a magyar faj elsatnyulási folyamatának megakadályozásáról van szó, nem szabad olyan kicsinyes dolgokról vitatkozni, hogy a testnevelés katonai szellemben vagy más szellemben történjék. Nekünk örömmel kell fogadnunk minden segítséget, bárhonnan is jó az, és éppen ezért lelkesedéssel kell üdvöznünk a legnagyobb segítséget, amely a honvédelmi minisztérium részéről jött.”⁷⁹ A katonaság szerepe azért is tűnt természetesnek számukra, mivel – ahogy a MOTESZ országgyűlésnek benyújtott emlékiratában rámutatott – „a katonai szolgálat ideje a testi nevelés szempontjából üdvös megszakítást képvisel e nagy pusztaságban azon kevesekre, kik e szolgálatra a fenti szomorú viszonyok daczára is alkalmasnak bizonyultak.”⁸⁰

A megfelelő testi nevelés azonban korántsem volt öncélú, s az okokról a MOTESZ említett emlékirata a következőképpen fogalmazott: „...társadalmunkban szálló ige lett az utóbbi időben a magyar imperiális politika és a 30 millió magyar. Mi pedig azt mondjuk, a szám egy maga, tartalom nélkül, mit sem ér. Állítjuk, hogy a magyar imperialista politika alapfeltevéle: erős karu, edzett testű, emelkedett szellemű és tanult – de egyúttal tiszta erkölcsű családok – apák és anyák milliói! [...] egyike amaz utaknak, melyek a magyar imperiumhoz, Mátyás király birodalmához vezetnek”.⁸¹ Ennek érdekében azonban „elő kell készíteni az ifjúságot a katonai szolgálatra, tehát a fajfennmaradás kérdése lett az, hogy e gondolatok alkalmas intézmények és intézkedések útján vérébe menjenek át a most felserdülő nemzedéknek”.⁸²

A szűkebben vett tornatanári szakmán belül azonban már jóval nagyobbak voltak az ellentétek a kérdést illetően, amit jól illusztrálnak a MOTTE hivatalos lapjának, a *Tornaügy* hasábjain közölt cikkek. Már az Apponyi által összehívott, középiskolai testnevelést megvi-

⁷⁷ *Testnevelési Kongresszus*, 83.

⁷⁸ Simon Gábor: *Az ifjúsági céllövészetről*. Katonás Nevelés, 23. évf. (1908) 3. sz. 4–6.

⁷⁹ *Testnevelési Kongresszus*, 29.

⁸⁰ *Emlékirat*, 26–27.

⁸¹ *Emlékirat*, 40.

⁸² *Emlékirat*, 28.

tató ankétot követően megjelent egy háromrészes cikksorozat, melyben a Dr. Sz. I. név alatt publikáló szerző fejtette ki ellenvéleményét a katonás nevelésről és a céllövészetéről. Érvei jórészt az 1870-es, 1880-as években megfogalmazott kritikákból táplálkoztak, s a MOTTE 1882-es feliratában foglaltakat elevenítette fel, melyeket szerinte azóta sem cáfoltak meg. Jóllehet a szerző elismerte, hogy a középiskolák felsőbb négy osztályában kivitelezhető lenne a katonás nevelés, de nem talált nyomós okot arra, hogy „az ifjúság szabad nevelésének a humanitás elvei alapján berendezett intézményét sutba vessük és helyt adjunk a katonai fegyelemnek, s az egyéni nevelés helyett a testi-lelki uniformist hozzuk be”.⁸³ Azt azonban ő is leszögezte, hogy nem a katonai szolgálatra való felkészítést akarja száműzni az iskolából (annak jogszerűségét elismerte), mindössze a túlzásoknak akarta elejét venni. Így például a könnyű puskákkal való céllövést, néhány katonai elem átvételét elfogadta, de végső soron elegendőnek tartotta a tornaoktatás reformját.⁸⁴

Ennél sokkal radikálisabb álláspontot foglalt el Bohn Ferenc a testnevelési kongresszus előtt megjelent cikkeiben, aki elvetett bármiféle katonai szempont érvényesítését.⁸⁵ Nem is tartotta ezt lehetségesnek, mivel úgy vélte, a polgári és a katonai társadalom ideái egymástól már elváltak: a polgár célja a boldog, munkás és produktív élet, már egyáltalán nem vágyódik arra, hogy bizonyos eszmékért haljon meg. Emellett a céllövészetet nem is tekintette a testkultúra részének, a katonai gyakorlatoknak pedig szerinte csak katonai szempontból volt értéke, így bevezetésükre nem is látott semmilyen indokot, különösen, hogy ezek az el-lenségeskedés és a viszálykodás csíráját ültetik el a gyermekekben, akiket így szeretet helyett gyűlölködéssel nevelnek.⁸⁶ Bohn a békemozgalommal való rokonszenvét egy másik cikkében sokkal direkter kiemelte: „...békére törekvés eszméje az emberi haladás és a humanus világnézet tisztulásának szükséges következménye, ez pedig nem egyéb, mint a szeretet törvényének fejlesztése”.⁸⁷ Éppen ezért a katonás nevelés „pedagógiai szempontból teljesen téves és túlzott álláspont, és mint ilyent a legnagyobb szigorúsággal vissza kell szorítanunk”.⁸⁸

Bohn kritikáira a testnevelési kongresszuson is felszólaló lekcsei Sulyok János válaszolt, aki kiállt a katonai szempontoknak a testi nevelésben betöltött fontos szerepe és a katonai szolgálatra való előkészítés szükségessége mellett, különösen a középiskolások esetében, mivel az „említett elkényeztetett ifjak légiója okozza a legtöbb felesleges munkát az egy évi szolgálat tartama alatt, s ezek szaporítják létszámát a kevésbé értékes tartalékos tiszteknek”.⁸⁹ Sulyok emellett a legtöbb támogatóhoz hasonlóan szintén a haza védelmének kötelességét hangsúlyozta, mely az általános hadkötelezettség rendszere mellett nem is lehet kérdéses, így az sem, hogy arra gyermekkortól kezdve készülni kell. A háború lehetőségét soha nem lehet kizárni, „ezért tehát elsősorban is honvédő, hazaszeretettől áthatott, munkabíró és kedvelő erős nemzedék nevelését tartom csakis egyedül célravezetőnek a jövő sikeresebb tétele érdekében, mert a népek, nemzetek érvényesülési vágyán nem változtathat a tudomány, de még a vallás sem”. Ennek érdekében ő is az iskola, a társadalom és a had-

⁸³ Dr. Sz. I.: *A katonai nevelés az iskolákban*. Tornaügy, 25. évf. (1907/1908) 18. sz. 291.

⁸⁴ Dr. Sz. I.: *A katonai nevelés az iskolákban (Folytatás)*. Tornaügy, 25. évf. (1907/1908) 19. sz. 305–308.; Dr. Sz. I.: *A katonai nevelés az iskolákban (Befejezés)*. Tornaügy, 25. évf. (1907/1908) 20. sz. 325–326.

⁸⁵ Bohn Ferenc: *Impressió!* Tornaügy, 27. évf. (1909/1910) 1. sz. 13.

⁸⁶ Bohn Ferenc: *A katonás nevelés kérdése*. Tornaügy, 27. évf. (1909/1910) 3. sz. 33–36.

⁸⁷ Bohn Ferenc: *A testnevelés tanítása a középiskolákban*. Tornaügy, 27. évf. (1909/1910) 8. sz. 122.

⁸⁸ Bohn: *A testnevelés tanítása a középiskolákban*, 122.

⁸⁹ lekcsei Sulyok János: *Katonás nevelés*. Tornaügy, 27. évf. (1909/1910) 2. sz. 28–30.

sereg szövetsége mellett tette le a voksát, mert „ezek békében és háborúban úgyszólván kölcsönösen hivatottak egymás támogatására”.⁹⁰

A katonás nevelés másik nagy kritikusa Földváry Mihály nagyváradi főgimnáziumi tanár volt. Földváry a leghatározottabban kiállt a katonaság iskolától való távoltartása mellett, alapvetően szintén pacifista megfontolásból. Szerinte ugyanis a hadsereg a legrátermettebb ifjakat kiválasztva, „rideg reglementtel” mindössze gépeket, míg a középiskola testi tulajdonságoktól függetlenül az ész és a szív alapján egész embert nevel. Jóllehet a drillel fegyelmet lehet tartani, de ez nem önfegyelem, mivel csak elnyomja a temperamentumot, ami így bármikor vad erővel kitörhet. Emellett szerinte a katonás nevelés csak a testre helyezi a hangsúlyt, nem erősíti a lelket, nem nevel embert, így viszont az egész úgy meddő, mivel „csak akkor válik erőforrássá a mozgás, ha az a lelket-testet egyaránt felfrissíti, erősíti”.⁹¹ Ellenben „ha azt a katonás nevelést úgy hajtják végre, amint azt a katonák óhajtják, akkor annak az ifjúnak kiölték minden egyéniségét, szabadakaratát, szabadmozgását”.⁹² Ugyan Földváry is úgy vélte, hogy a korabeli középiskolák elhanyagolják a testi nevelést, s túlterhelik a gyermeket a szellemi tárgyakkal, a katonás nevelés szerinte ezen csak tovább rontana, mivel nem felüdülést eredményez, hanem éppen ellenkezőleg: a céllovészet erős koncentrációt igényel, így tovább terheli az idegeket és az agyat, míg a katonai gyakorlatok fizikailag merítik ki a fiatalokat.⁹³ A fegyverhasználatra való tanítás ráadásul szerinte nemcsak a balesetek számát növelheti, de a jogtalan fegyverhasználat, sőt az öngyilkosságok számát is. Legfőképpen azonban „aki foglalkozik a gyermekneveléssel, akinek szívéhez van nőve gyermeke sorsa, az lehetetlen, hogy gyermekét az öldöklésre, a vérontásra, lelket ölő katonásdira kényszerítse”.⁹⁴ Végül azokra az érvekre, hogy a katonás nevelés a haza védelmének és hazaszeretetének egyik fő forrása, így reagált: „...magyar nemzet igazi végtelenségét, a magyar faj feltartóztathatatlan degeneráltságát jelentené, ha a nemzeti öntudat felébredésére, a nemzeti erő megerősítésére más mód nem volna”.⁹⁵

Maga a *Tornaügy* szerkesztősége egyébként a kérdésben egyszer sem foglalt állást, de hasábjain erősen domináltak a katonás nevelést és a céllovészet elítélő cikkek,⁹⁶ s csak elvétve találni kivételt.⁹⁷ Igaz, a kongresszus tudósítója például a Galilei Kör antimilitarizmusára már ellenségesen reagált: „Az antimilitarizmus követői aztán gondoskodtak, hogy eszméinek propagálása, mint vörös fonal nemcsak e kérdésnél, hanem az egész kongresszuson végig vonuljon. Nálunk beszélnek ily tanról, mikor ellenséggel nemcsak a határokon túl, hanem itt bent az országban is körül vagyunk véve!”⁹⁸ Ehhez hasonlóan maga Földváry

⁹⁰ *Testnevelési Kongresszus, 120–128.*

⁹¹ Földváry Mihály: *A „NEMZETI” ügy.* Tornaügy, 27. évf. (1911/1912) 12. sz. 202.

⁹² Földváry: *A „NEMZETI” ügy,* 202.

⁹³ Az ellenzők itt gyakran hivatkoznak a neves olasz fiziológusra, Angelo Mossora, aki következetesen elítélte a katonás nevelést, mindenekelőtt a céllovészet, mivel az agyfesziültséget, szellemi túlterhelést okoz, ráadásul kiöl mindenfajta eredetiséget, önkéntes mozdulatot, kezdeményezőkézséget a fiatalokból, s automatákat nevel belőlük. Mosso, Angelo: *Az ifjúság testi nevelése.* Budapest, 1910. 126–141.

⁹⁴ Földváry Mihály: *Katonás Nevelés.* Tornaügy, 26. évf. (1910/1911) 11. sz. 170.

⁹⁵ Földváry Mihály: *„Magyarország felosztása...” – Válasz Sulyzó cikkére.* Tornaügy, 29. évf. (1913/1914) 6. sz. 89.

⁹⁶ Az említettek túl lásd még: *Néhány szó az ifjúság katonai lövésztanfolyamok szervezéséhez.* Tornaügy, 26. évf. (1910/1911) 17. sz. 264–268.; *Puska.* Tornaügy, 27. évf. (1911/1912) 16. sz. 268–268.

⁹⁷ Sulyzó: *Magyarország felosztása.* Tornaügy, 29. évf. (1913/1914) 5. sz. 73–74.

⁹⁸ *A Magyar Testnevelési Kongresszus.* Tornaügy, 25. évf. (1909/1910) 8. sz. 133.

Mihály is ellenérzéseket táplált a szabadgondolkodók, a szabadkőművesek és az internacionalista „hazátlan világpolgárokkal” szemben. Mindemellett a tornatanárok állásfoglalását többször szóvá tette a *Katonás Nevelés*, mely Földváryval komoly vitába is keveredett, akit antimilitarista, sőt egyenesen anarchista tanok terjesztésével vádolt.⁹⁹ Különösen nehezményezte azonban magának a *Tornaügynek* a hozzáállását, mivel szerinte éppen a katonaság a torna legfőbb támogatója és legnagyobb becsülője, s szerinte e két lapnak szövetségre kellene lépnie egymással a fiatalok nevelése érdekében.¹⁰⁰

Földváry és Bohn esete ugyanakkor átvezet minket a katonás nevelés ellenzőinek a táborába, hiszen mindkettejük kritikáját alapvetően a békemozgalommal való rokonszenvük motiválta. Mégis, a témában megszólaló, a békemozgalom, valamint a magyar sporttörténet egyik legjelentősebb alakjának számító Kemény Ferenc sok tekintetben kivételt képezett a vitában. Ő ugyanis elvi pacifizmusa ellenére képes volt a kérdést szigorúan szakmai alapon megközelíteni és mindkét fél érdekeit, céljait és érveit figyelembe véve kiegyensúlyozott véleményt formálni. Ebben minden bizonnyal közrejátszott az is, hogy a kőszegi katonai alreáliskola egykori tanáraként otthonosan mozgott mind a polgári, mind a katonai oktatási és testnevelési rendszerben. Kemény egyébként már a Szemere felhívása nyomán útnak induló iskolai céllövőmozgalom első lépéseit látva reagált a jelenségre, noha akkor a még inkább kuriózumnak számító kezdeményezésről azt gondolta, hogy különböző okok miatt nem fog elterjedni.¹⁰¹ Véleményét azonban legrészletesebben a Magyar Pedagógiai Társaság 1908. december 19-i ülésén fejtette ki, mely megjelent a *Magyar Peadagógiában* is. Kemény az általa csak militarista vonalnak nevezett katonás nevelést reakciónak tekintette egyrészt a békemozgalomra, másrészt a nemzetközi politikai és háborús eseményekre, melynek célja az iskola elkatonásítása. Ugyanakkor nem önmagában a katonai szolgáltra való előképzést vetette el, sőt sok tekintetben egyetértett Sárói Szabó Lajossal. Így például a tornatanárképzésről kifejtett nézeteit támogatta, s a katonás nevelést csak a középiskolákban ellenezte, az ifjúsági egyesületekben viszont nem. Kemény számára különösen a céllövészet okozott problémát, melyet nem tartott a testkultúra részének, az iskolásokat túl fiatalnak ítélte hozzá, ráadásul szerinte az az erőszakot kultiválja, így semmi helye az iskolában. Ezzel szemben a torna keretében oktatott katonai rendgyakorlatokat elfogadta. Kemény egyébként végső soron arra jutott, hogy egyfajta testvérharc folyik a militarizmus és a pacifizmus képviselői között, vitájuknak mégis az ifjúság látja a kárát, akiknek érdekében elvileg tevékenykednek. Noha maga remélte, hogy a „józan ésszel párosult idealizmus” kerekedik felül, azaz a béke eszméje válik az iskolák sajátjává, mégis felveti a kérdést, nem lehetne-e kompromisszumra jutni. Erre pedig a következő választ adja: „Amennyiben a katonai nevelés a testi és lelki épséget és fegyelmezettséget: az erőt és ügyességet, az engedelmisséget és rendszeretetet, a saját erőnkbe vetett bizalmat és elszántságot, a kitartást és ellenállóképességet fejleszti, jogos helyet foglal el az iskolában és pártolendő. Mihelyt azonban a katonai szellemet tervszerűen igyekszik az ifjúságba beojtani (céllövés), hatáskörét túllépi és jogtalanul bolygatja meg az iskola általános nevelő feladatát és rendjét”.¹⁰²

Kemény nézeteitől függetlenül azonban a békemozgalom hívei alapvetően erős antimilitarista álláspontot foglaltak el, akár csak más modern szellemi irányzatok képviselői is, így a szabadgondolkodók, a feministák vagy a szociáldemokraták. A Galilei Kör a testnevelési

⁹⁹ *Irodalom – Nagyvárad*. *Katonás Nevelés*, 25. évf. (1910) 12. sz. 10–11.

¹⁰⁰ *Irodalom – Tornaügy*. *Katonás Nevelés*, 26. évf. (1911) 3. sz. 10–11.

¹⁰¹ Kemény Ferenc: *Tanulók evezése és céllövése*. *Tornaügy*, 20. évf. (1902/1903) 10. sz. 174–177.

¹⁰² Kemény Ferenc: *Modern iskolaügyi áramlatok*. *Magyar Paedagogia*, 18. évf. (1909) 265–270., 342–349.

kongresszuson is képviseltette magát, ahol azonban a szervezőség nehezen tolerálta viselkedésüket és alapvetően társadalompolitikai jellegű és nem szakmai hozzászólásaikat, melyekkel sok esetben éppen a szakmai diskurzust tették lehetetlenné. Ennek eredményeképpen a kongresszus harmadik napján a levezető elnök végül ki is tiltotta őket (pontosabban csak vezetőjüket, Polányi Károlyt, akit viszont tiltakozásképpen a többiek is követtek). A Galilei Kör tagjai elvből tiltakoztak bármiféle katonai elem bevitele ellen az iskolákba, militarizmussal vádolva az ezt támogatókat. Igaz, joggal mutattak rá arra a visszás jelenségre, hogy miközben a kormány békenapot vezet be az iskolákban, alapvetően mégis a katonás szellemű nevelést pártolja. Az „iskola militarizálását” azonban nem tartották másnak, mint az uralkodó osztályok törekvésének arra, hogy ideológiájukat és hatalmukat konzerválják.¹⁰³ Ebben persze annyi igazság volt, hogy a katonás nevelés támogatói többek közt azzal is érveltek, hogy az éppen a szociális és egyéb modern tanokkal szemben nyújt védelmet (nemcsak a középiskolákban, de a falusi ifjúság és a munkásság körében is),¹⁰⁴ melyek szerintük a nemzet vesztét okozzák. Éppen ezért nem meglepő, hogy a radikálisok támadásaira hasonlóan szélsőséges módon reagáltak a katonás nevelés hívei, tudatlan és tájékozatlan fiataloknak titulálták őket, akiknek semmi keresnivalójuk nincs a kongresszuson. A *Katonás Nevelés* a következőképpen kommentálta részvételüket: „Szánalmas szerepet játszott a kongresszuson a felvilágosodott, szabadgondolkodó (a kongresszuson nyert benyomások szerint azonban nem gondolkozó) egyetemi ifjak Galilei-körének egy kiskorúakból álló kirendeltsége”.¹⁰⁵

A szabadgondolkodókhoz hasonló nézetet képviseltek a feministák is. Bedy-Schwimmer Róza a testnevelési kongresszuson teljesen elvetett mindenféle katonás nevelést, mert szerinte az örök békére és nem az örök harcra kell az ifjúságot nevelni. Végül hozzájuk csatlakoztak a szociáldemokraták is. A *Népszava* a kongresszuson egyedül a Galilei Kör tevékenységét méltatta, akik nélkül szerinte sikerült volna az iskola és az ifjúsági egyesületek teljes militarizálása. Egyébként a *Népszava* egyenesen azt állította, hogy a kongresszust a honvédelmi, valamint a hadügyminiszter utasítására, illetve megrendelésére tartották, azt ők pénzelték. Ennek semmi valóságalapja nem volt, bár a védnökök között kétségtelenül szerepeltek.¹⁰⁶

Összegzés – Militarizálódó társadalom a századfordulós Magyarországon?

A magyar társadalomnak az ifjúság katonás neveléséhez fűződő viszonya a dualizmus idején jelentős változáson ment keresztül. Miközben a kiegyezést követő években a katonai előképzés megteremtésére tett kísérletek a tanári és tornatanári szakma ellenállásán rendre megbuktak, addig a századfordulót követően már éppen az iskolák és a sportvilág (elsősorban a torna szakág) képviselői karolták fel az ifjúság katonai szolgálatra való felkészítésének gondolatát. Ezt jól jelzi egyrészt az alulról szerveződő ifjúsági céllövőmozgalom sikeressége a középiskolákban, másrészt az a körülmény, hogy a korábbi elutasító álláspont helyett a testi nevelés reformjában fontos szerephez jutottak a katonai szempontok, melynek köszönhetően a honvédség is képviselhette érdekeit a különböző szakmai fórumokon. Ezek eredményei azonban csak a világháború után értek be. A levanteintézményben testet öltő

¹⁰³ *Militarizmus az iskolában*. Szabadgondolat, 1. évf. (1911) 1. sz. 47.

¹⁰⁴ Földes Rezső: *Katonás és állampolgári nevelés*. *Katonás Nevelés*, 27. évf. (1912) 2. sz. 3.; *Céllövészet az iskolában és az iskolán kívül*. *Katonás Nevelés*, 27. évf. (1912) 9. sz. 3.

¹⁰⁵ *Az Országos Testnevelési Kongresszus*. *Katonás Nevelés*, 25. évf. (1910) 1. sz. 4.

¹⁰⁶ *Hírek – A testnevelés kongresszusa*. *Népszava*, 37. évf. (1909) 307. sz. 7.; *Hírek – Ne legyen karszárnya az iskolából*. *Népszava*, 37. évf. (1909) 308. sz. 6.

Horthy-korszakbeli katonai előképzés éppen ezért – noha létrejöttében a vesztes világháború és annak következményei kétségtelenül meghatározó szerepet játszottak – egy olyan hosszabb társadalmi folyamatba illeszkedett bele, melynek gyökerei a századfordulóra nyúltak vissza.

Mindezek egyben a dualizmus idején a magyar társadalomban lezajló változásokra, a bevezetőben Emilio Willems nyomán felvetett militarizálódás problémájára irányítják figyelmünket. Az általa meghatározott három kritérium közül a katonás nevelés gondolata különösen a harmadikra, vagyis a katonai értékek, ideálok és viselkedési minták terjedésére utalnak a társadalmon belül. Emellett kisebb részben a második pont is megjelenik, vagyis olyan ideológiai rendszerek, melyek a háborút történeti szükségszerűségnek gondolják, s a háborúra való felkészülést prioritásként kezelik, ez azonban az előbbihez képest marginálisnak számított. A hadsereg által közvetített katonai értékek és viselkedésminták terjedése aligha választható el az általános hadkötelezettség 1868-as bevezetésétől. A valamennyi férfira kiterjedő, általános katonai szolgálat elterjedése a 19. század folyamán a társadalom militarizálásának egyik fő eszközének bizonyult. Az európai néphadseregek a „nemzet iskolájaként” fontos szerepet játszottak a nemzetépítési folyamatban és a modern nemzetfogalom alakulásában, annál is inkább, mivel a modern nemzetállamok születése számos esetben szorosan összefonódott a háborúval és így magával hadsereggel.¹⁰⁷ Noha a korabeli Magyarország nem rendelkezett nemzeti hadsereggel, ez azonban nem jelentette azt, hogy a magyar társadalom kivonhatta volna magát az általános katonai szolgálat hatásai alól. A dualizmus évei alatt a férfilekosság, s ami a mi szempontunkból fontosabb, az egyéves önkéntesség rendszerén keresztül a középosztály mind nagyobb része esett át katonai szolgálaton, amely a „férfiasság iskolájaként” olyan férfiképet és értékrendet közvetített, melyet mind többen tettek magukévá és vélték követendőnek. Ezt több körülmény is segítette. Egyrészt a magyar társadalomnak alapvetően a hadsereg szellemével, nem pedig az általános katonai szolgálat eszméjével volt problémája. Annál is inkább, mivel a modern magyar nemzetállam születése a franciához, a némethez vagy az olaszhoz hasonlóan a szabadságharc révén szintén összefonódott a háborúval és a katonai szolgálat gondolatával. Másrészt a közös hadsereg és a honvédség, illetve a magyar társadalom kiegyezés körül még rendkívül ellentmondásos viszonya (a közjogi viták ellenére) a századfordulóra rendeződött: a magyarság jórészt megbékélt Ferenc József hadseregével, a tisztikar presztízse pedig fénykorát élte.¹⁰⁸ Mindezek eredményeképpen aligha meglepő, hogy a századfordulóra az ifjúság katonás szellemű nevelésének gondolata is szélesebb réteget nyert meg magának. A nemzetközi politika alakulása, a fokozódó európai fegyverkezési verseny, a századfordulós társadalmi változások és politikai válságok, de mindenekelőtt a nemzetiségi mozgalmaktól, a pánszlávizmustól és Magyarország felosztásától való félelem sokakat a „nemzet védképességének” fokozására sarkallt, vagyis a férfilekosság „katonásabb szellemű” nevelésére.

Mindezek ellenére azonban nem állíthatjuk, hogy a világháború előestéjére kialakult volna egy hegemon, militarizált férfikép. Éppen ellenkezőleg. Egyrészt pusztán a katonás nevelés alapján a magyar társadalom militarizálódására vonatkozóan aligha vonhatunk le messzemenő következtetéseket, másrészt a kétségtelenül meglévő jelentős támogatottság ellenére maga a katonás nevelés programja is meglehetősen vegyes fogadtatásban része-

¹⁰⁷ Leonhard, Jörn – Hirschhausen, Ulrike von: *Does the Empire strike back? The Model of the Nation in Arms as a Challenge for Multi-Ethnic Empires in the Nineteenth and early Twentieth Century*. *Journal of Modern European History*, vol. 5. (2007) No. 2. 194–221.

¹⁰⁸ Hajdu: *Tisztikar és középosztály*, 11–130., 227–254.

sült, s továbbra is komoly viták tárgyát képezte. Emellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a támogatók véleménye is jókora eltéréseket mutatott. A honvédség társadalomképét és a katonai előképzésre vonatkozó terveit jóformán csak a jobboldali radikálisok egy szűk csoportja tette magáévá, miközben közjük az utóbbiak sovinizmusa és az önálló magyar hadsereg iránti igénye emelt falat. Noha a politika, a tanári kar és a sportvilág (elsősorban a torna) nagy része elfogadta a céllövészetet, valamint a katonai elemeknek és értékeknek a testi nevelésbe való beépítését, annak pontos tartalmáról és mértékéről már jócskán eltértek a vélemények. Ráadásul sokan, miközben az ifjúsági egyesületekben (döntően vidéken) zajló előképzést elfogadták, ugyanezt a középiskolákban már nem támogatták, s az önkéntesség liberális elvét jóformán senki sem volt hajlandó feladni. Ezzel szemben a tornatanárok nagyobb része továbbra is ellenszenvvel tekintett a kérdésre, a modern, antimilitarista ideológiák képviselői pedig teljesen elutasították azt. A katonás nevelés századfordulós története mégis arra int minket, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az általános hadkötelezettség hosszú távú hatásaira, a katonai értékek és ideálok társadalomban való elterjedtségére és általában véve a katonai szolgálatnak, valamint a közös hadseregnek és a honvédségnek (a közjogi vitákon túl nyúló) magyarországi megítélésére, vagyis a militarizmus problémájára.

BALÁZS TANGL

The Question of Military Education and Militarism in Hungary during the Dual Monarchy

In the Europe of the 19th century, and especially the second half of it, after the spread of the mass armies, one of the main goals of physical education both within and outside schools was preparation for military service, and this function (regardless of the debates of public legal nature surrounding the army) was essentially not questioned in Hungary either. Rather, the debate was about how this should be done in practice and what role should the army play in it. As a result, the paper examines the question of preliminary military training in the Dual Monarchy from the viewpoint of school and out-of-school education, discussing also the professional and social debates related to the issue.

The Dual Monarchy witnessed significant changes in the military education and preliminary military training of the young. In the period following the compromise, teachers and physical instructors as well as the sport profession considered the physical instruction of the time adequate, and these groups successfully prevented the government and the army from introducing preliminary military training. On the other hand, after the turn of the century, both the schools and a majority of sport professionals became proponents of preparing the youth for military service, primarily through the youth military rifle shooting movement, which had been started by Miklós Szemere and later organized and spread by the support and active participation of the ministry of defence. As a result, the army had the opportunity to take part in the reform of physical education that started during those years, and the army's demand for preliminary military training gained significant support. Even though educating the youth in a military spirit and providing preliminary military training for them were topics still subject to heated debates, and the profession was also divided over the issue, they can call attention to the quasi-militarization of Hungarian society at the turn of the century.